

KITÉRŐ NÉMETH LÁSZLÓ CSEH UTJÁN

A cseh írók 1958 őszén meghívták Németh Lászlót Prágába. Ez az utazás nem valósult meg, hanem helyette egy másik, szellemi tájakon, s erről ad számot *Az én cseh utam* című tanulmánya. (*Megmentett gondolatok*. NLM. 176–188.) A szellemi utazás egyik kitérőjéhez volt némi közöm – amennyi a jegyírodásnak az utazóhoz – s úgy hiszem, érdemes róla megemlékezniem.

Németh 1952 tavaszán vállalta el, hogy mihelyt ideje engedi, Galileiről fog drámát írni a Nemzeti Színháznak. Jól tudtuk, hogy akkori viszonyaira nagyonis jellemző volt „az idő – pénz” mondás, s törni kezdtük a fejünket, hogyan lehetne az illendőség határain belül „idő-zavarából” kiségiteni. Akkoriban még százalékos részesedés járt a szindarabfordításért, s épp ezért elég jól jövedelmezett, de csak abban az esetben, ha a darab színre került. Ha viszont nem, a folyósítható előleg elég szűkös honoráriumuma volt az elvégzett munkának. Kezünkbe került Alois Jirásek két drámája, s mivel évente megújuló gond volt egy-egy népi demokratikus darab bemutatása, fölkértük Némethet: válassza ki a jobbikat és fordítsa le a színháznak.

A fölkérés rám hárult, s ezúttal nem bántam, hogy nem sikerült személyesen találkozniuk és a megbízást a család közvetítésére bízhattam. Mert Németh ugyan nagyrabecsülte Jiráseket (igen szépen emlékezett meg róla az említett tanulmányban), s épp akkor fordította második regényét, a *Sötétséget*, de a drámakötet egyik darabja, a *Hús*, úgy éreztem, szíven döfi. Hiszen eredeti drámája, a Husz János készen volt, két felvonása meg is jelent a Válaszban. Nagy megkönnyebbülést szerzett a gyors, igenlő üzenet, amelyet aztán hamarosan elosztatott egy levél:

Kedves Barátom,

tegnap kiutazott hozzám, búvóhelyemre, Ágnes lányom és magával hozta a Jirásek darabot s leveledet. Csak tíz-tizenöt percet maradhatott; a küldemény meglepett és bevallom, hogy az első reflexem rossz volt: a Husz-téma, Jirásek, akinek most javítom a Temno-fordítását (remekmű!) – s az a lehetőség, hogy darabot fordíthatok (sokkal könnyebb nekem, Gorkij-fordításom a lektorok szerint a legjobb, amit idáig csináltam) – erőt vett rajtam: azt üzentem (és sajnos, nem írtam), hogy július 15-re el tudom készíteni a fordítást, de

előbb Szalatnaival kell beszélnem — nincs-e kifogása s nem kárpótolhatnám-e őt valamivel.

Azóta aludtam egyet s rájöttem, hogy Szalatnaival ebben az ügyben képmutatás lenne beszélnem, hiszen ő nem mondhat mást, mint hogy fordítsam csak én, másrészt lelketlenség és barátiatlan dogol — a lehetőséget, hogy fordításával a Nemzeti színpadára jusson elvenni tőle; a fordításról tehát az ő megkérdése nélkül kell lemondanom. A lelkiismeret behajtott Pestre; itt nemcsak azt hallottam meg, hogy már beszéltek veled, de hogy erősen eltorzítva is adták át az üzenetemet.

Tehát arra kérlek, mondd meg Majornak, hogy én erre a fordításra futólag jelentkeztem s amikor megtudtam, hogy Szalatnai már számít rá s meg is kapja, rögtön lemondtam róla, s azóta az írószövetségi előadáson beszéltem is erről vele — tehát ezt a fordítást, sajnos, nem vállalhatom. Vállalom azonban, hogy a fordítást, ha szükségét érzitek, átnézem s már amennyire én ebben illetékes vagyok, színpadibbá, mondhatóbbá tegyem. Így a becsületnek és a Nemzetinek is eleget tettünk.

A Galilei kamara-változat a fejemben kész van, de augusztusig, fordításaim miatt, aligha vethetem papírra. — Barátsággal:

Budapest, 1952. május 24.

Németh László

Fölkerestem Szalatnai Rezsőt, s ő megnyugtatót: alighanem félreértés eshetett. A színháztól semmiféle felszólítást, biztatást nem kapott, egyáltalán nem számít darab-fordításra, s ezt szívesen közli Némethel is. Valóban fölhívta Némethet, s ő, még mindig gyanakodva kissé, hogy miatta egy másik író fog megrövidülni, megígérte: először is beszámol mindkét darabról, azután válasszon a színház. Így is történt:

Lektori jelentés

A Nemzeti Színháznak két Jirások-darab közt kell választania; szeretném pontosan tájékoztatni a két mű jellegéről.

Mind a két darab – a Jan Hus és a Zsizska is – a huszita forradalom koráról szól. Közös gyengéjük, hogy egy kitűnő epikus írásai, aki nagyobb művész hatalmas történelmi képek megfestésében, mint a hőseiben folyó konfliktus ábrázolásában. Közös erejük, hogy ezek a képek valóban szépek, hatásosak, nagy tömegeket mozgatók s e tömegek életét, törekvéseit éreztetik.

A két darab közül a Jan Hus az, amelyiknek nagyobb a témája: közismert világtörténelmi esemény – Husnak az egyszerű nép prédikátorának az útja a konstanci máglyáig. A Zsizska a huszita mozgalmak egyik epizódját dolgozza fel, Prága elpártolását a Magyarországon harcoló Zsizskától. Az első egy messzevilágító példával záródik, a másik a Prága elpusztítására induló Zsizska – e demokrata Coriolanus – megbékélésével. Mint társadalomkép viszont a Zsizska az értékesebb, pontosan mutatja be osztályok, pártok (egy szín alatt áldozó utrakvista főurak, a polgárság kézműves rétegei, táboríták, néphez húzó papok, egyetemi tanárok) viselkedését a történelmi események sodrában s szinte klasszikusan szemlélteti a tételt, hogy a különféle pártok „összebékélése” milyen veszedelmes következményekkel járhat a történelmi missziót hordozó pártra.

A két mű felépítésében hasonló hiba van (a Husban tán kisebb): a Hus a derekán törik ketté: egy prágai részre, amelynek a középpontjában a három ifjú kivégzése áll s egy konstancia: Hus helytállása az egyetemes zsinaton. A Zsizskán hosszában fut végig a repedés: hol a hadbanálló táborokban, hol a prágai városházán vagyunk; a két képsor csak kétszer sőt valójában egyszer olvad össze; Zsizska prágai bevonulásakor.

A képek mind a két darabban igen szépen szerkesztettek: nemcsak festőiek, de kibontakozásukban drámaiak is. A Zsizska egy árnyalattal még színesebb; Zsigmond seregének a menekülése, az orgyilkossági kísérlet szép rendezői lehetőségeket nyújt, míg a Husban tán a jelenetek belső súlya a nagyobb.

Mind a két darabnak rengeteg szereplője van; a Husnak több mint ötven, a Zsizskának nyolcvan s ha a súlyos, nagy szerep kevés is, igen sok köztük a színésznek hálás feladatot nyújtó epizódalakitás. A női szerep mind a két darabban kevés; a Hus első felében aránylag több van, de a konstanci felvonások már egészen nőszereplő nélkül folynak; a Zsizskában a nők három-négy hálás epizód szerepet kapnak.

Mellesleg említtem meg, hogy a Zsizskában a magyarok, főként a kunok, bizonyára joggal, nem valami dicsőn szerepelnek és említettnek.

A Zsizska vázlata:

Első felvonás: a brünni vár, a husziták ellen nyomolú Zsigmond király főhadiszállása. Az országgyűlésbe hívott morva rendeket törbecsalják, a két szín alatt áldozókat halálos fenyegetéssel a kehely megtagadására kényszerítik; egy hitéhez hű papot hóhérkézre adnak. A bála készülő király örömét elrontja a hír, hogy Zsizska kivágta magát körülfogott táborából s teljes seregével, felszerelésével Zsatekbe ért.

Második felvonás. Mialatt Zsigmond Csehországba tör, északról a sziléziak nyomulnak az országba s a főurak is mozgolódnak: a prágai városházán két párt küzd egymással: Zselivszky, az új polgármester, a néppárt embere, aki a táboritákhöz húz, meg a letett polgármester és Kristán mester, az egyetem tanárai, akik az ország „rendjét” szeretnék helyreállítani. A Prágába bevonuló Zsizska a közös veszélyre hivatkozva összebékíti őket; kemény esküt vesz ki a prágaiakból s velük együtt Zsigmond ellen vonul.

A harmadik felvonás első színe: csatakép, – a csatát veszített Zsigmond menekülése a hóviharban; a második képben Zsizska táborában vagyunk a bevett Német-Bród előtt. Prágában olyan hírek jönnek Zselivszky uralmáról, hogy a tekin-

télyesebb polgárok haza akarnak menni a táborból. Zselivszky is panasszal érkezik: az egyetem embereit vádolja: ők szeretnének Prágában uralkodni. Zsizska úgy akar békét teremteni, hogy a két párt helyett egy harmadik kezébe adja a hatalmat. Zselivszky megjósolja, hogy az is csak a volt polgármester kezében lesz eszköz s mihelyt Zsizska kardjára nem lesz több szükség, őt is elteszik az útból.

Negyedik felvonás. Zselivszkynek igaza lett. A prágai városház vezetői Zselivszkyvel már végeztek s most Zsizska háta mögött az egy szín alatt áldozó főurakkal, köztük a gaztetteiről hírhedt Meszteckyvel tartanak éjjeli tanácsot. Úrügy: az ország egysége s a pápai átok, amely Csehországot kizárja a keresztény világból. Hogy egységüknek Zsizska se állhasson útjába: Mesztecky orgyilkost küld a magyarországi táborba. A felvonás második képe: az orgyilkossági kísérlet. Zsizska megfutamítja az orgyilkost, közben prágai híveitől is követség érkezik s beszámol a történetekről. Zsizska, ahogy megesküdünt rá, Prága elpusztítására indul.

Ötödik felvonás. Zsizska a prágaiak seregét szétverte; Prágában alig van ház, ahol ne gyászolnának. A nép föllázad a város áruló vezetősége ellen. A második kép Zsizska táborába visz, akinek a dühét még vejének az eleste is fokozza. Prága hű polgárai jönnek a kérlelésére; végül maga a lánya is, aki csak most vesztette el az urát. Zsizska azzal a föltétellel, hogy egyesült erővel mennek a magyar király ellen, megkegyelmez Prágának, amelynek falai közt nemcsak árulók tanácskoztak, de Hus is prédikált.

Összehasonlításul melléklem a Jan Hus vázlatát is.

Első felvonás (két jelenet). Hust eltiltják tőle, hogy a Betlem-kápolnában prédikáljon. A nép, amely a simoniákus papokkal szemben az ő pártján van, fölvonul a lakása elé. Hus nehéz elhatározás elé kerül, de a nép kívánsága szerint dönt: prédikálni fog. Ezzel örökre elveszti régi barátját, Palecset, akit ez a lépés a hatalom karjába tántorít.

Második felvonás. A tüntetések során három ifjú a Tyn-templomban szembefordul a bűnbocsátó cédulákat áruló pappal; elfogják s a városházára viszik őket. Hus hívei fölvoznak a kiszabadításukra. Hus maga tárgyal a városházi urakkal s megígéri, hogy szétoszlatja a tömeget, ha a három ifjú ügyét, amíg a király a városba visszatér, függőben hagyják. A tömeg eloszlik, a három ifjút azonban áruló módon kivégzik. Második kép: Hus mint mártírokról beszél a nép előtt az ifjakról, akiknek temetésére egész Prága felvonul s fegyveres erővel tör a temetőig utat. Hus hívei a Betlem kápolnában elrejtett orgyilkost fognak el. Hus egy időre elhagyja Prágát.

Harmadik felvonás. Hust Zsigmond király, a cseh trón örököse, a csehországi zavargások rendezésére a konstanci zsinat elé idézi; menlevelet ad neki s két hozzászító lovagot rendel kísérőjéül. Hívei lebeszélük, hogy ne menjen; de Hust viszi a kötelesség: a zsinat előtt akar az egyház bajairól beszélni.

Negyedik felvonás. Hus csak mint rab jut a zsinat elé; a bíborosok – csehországi ellenfelei, köztük Palecs áskálódására – a pápa szállására hívják s ott elfogják. A második képben nem mint a kereszténység bajainak a feltárója, hanem mint vádlott kerül a zsinat elé, ahol Zsigmond király is ellene fordul: ha vissza nem vonja tanait, megégetik.

Ötödik felvonás. A csehországi visszhang miatt kívánatosabb volna, ha Hust nem kéne megégetni, visszavonná tanításait s valami kolostorban pusztulna el. Börtönében egymás után keresik fel: kísérője, Chlum lovag, Palecs, az ellenséggé lett barát s a szent zsinat követői; de Hus visszautasítja őket s abban a tudatban készül a máglyára, hogy az igazságot nem lehet elégetni.

Németh László

A beszámoló alapján, némi habozás után a *Zsuzkára* esett s színház választása. A fordítás hamarosan elkészült, s mint a kísérőlevélből látom, kiadása is szóba került, Szalattai ellenőrző szerkesztői munkájával. Az ő javaslatait, valamint a színház óhajait majd a példányba is be

lehet vezetni. „Általában, úgy érzem, – írta Németh, – csak az első próbák alatt szabad a szöveget véglegesíteni. Egyelőre, tájékozódásra, így is használhatjuk. A legfontosabb volna tudni, hogy ezt mutatjuk-e be.” Ez a „legfontosabb” azonban kedvezőtlenül dőlt el: a színház is magáévá tette Németh véleményét, hogy ez a darab nálunk aligha számíthat sikerre.

Nagy meglepetésünkre Németh röviddel utóbb följánlotta, hogy a másikat, a *Hust* is lefordítaná. Pedig ez, mint a vázlatból kiderül, hasonlít az ő régi, két estére tervezett drámájához, sőt a III–V. felvonás a valóban megírt *Husz János*hoz. Vagyis az ajánlat önfeláldozó gesztus volt, hiszen ha a színház bemutatja Jirásek drámáját az ő fordításában, nem valószínű, hogy hasonló tárgyú eredeti drámája egyhamar sorra kerülne.

Jirásek darabját Németh jóval később olvasta sajátjának megírása után. A hasonlóságok a történelmi eseményekből, a közösen használt forrásokból, jórészt Palacky történelmi művéből és az általa kiadott Husz-dokumentumokból fakadnak: alakok, drámai helyzetek, jellegzetes mondatok. Németh ezekkel a harmincas évek végén ismerkedett meg, s akkor merült föl benne a két részes dráma terve. A megírásra, mégpedig csak a Konstanzban játszódó második drámáéra 1946 és 1948 között került sor, amikor úgy érezte, hogy ő maga is Huszhoz hasonló helyzetbe került. (Vö. Grezsa Ferenc: *N. L. vésárhelyi korszaka*. Bp, 1979. 137–147.)

A kettős indítatásról számos írásában emlékezett meg. (Az említett tanulmányon kívül: *Homályból homályba*, II. 30, 98; A drámák elé, NLM: *Szerettem az igazságot*, I. 13.; A Fehérvári úti Kultúrotthon könyvtárában, NLM: *Megmentett gondolatok*, 550.) Történelmi drámái jórészt hasonló módon keletkeztek és általánosítható, amit *Az irás őrdöge* elé írt: „egy olyan drámairó körül, aki életét történelmi emlékek közt töltötte el, tucatjával donganak a drámatémák, ahhoz azonban, hogy egyiket lehazza, s vérrel töltse meg, valami lírai ihletés kell, kelepce, amelyből azon a témán, a hős magára öltött testén át beszélheti ki magát. (*Kísérleti dramaturgia*, II. 437. NLM.)

A *Husz János* esetében két ilyen ihlető mozzanatra érdemes fölfigyelni. Az egyik Husznak egy szakáll nélküli, szinte gyermeketegen szelíd, korát és temperamentumát látszólag meghazudtoló képe. Bár az író nem mondja ki, de sorai közül kiolvasható, hogy önmagára ismert. Háború előtti arcképei egytől-egyig valódi koránál jó tíz évvel fiatalabbnak mutatják, s ez a szinte gyermek-arc nemcsak a kortársaknak tűnt fel, maga is sűrűn emlegeti.

A másik, a döntő lökést azonban a háború után az egymást követő sorozatos támadások adták és a jóindulatú, baráti tanácsok. Hogy régi

tévedéseit ne cipelje, mint pupot a hátán, hanem igazítsa helyre. Erre írta válaszul az *Eklézsiamegkövetést*, amely Misztótfalusi sorsával példázza az ilyen önbírálat értelmetlenségét és jellemrontó hatását, majd röviddel utóbb a *Husz Jánost*, az ellenpéldát, a máglyahalált is vállaló konok kitartást. Itt még erősebb hangsúlyt kap, hogy a gondolatokat csak gondolati síkon, az érvek erejével lehet megcáfolni. A vádak jórészt hamisak, félremagyarázzák egykori szavait, s az önkritikával óhatatlanul magáénak nyilvánítaná azt is, amit soha sem gondolt vagy mondott. Erre a szubjektív indíttatásra mi sem jellemzőbb, mint a máglyán álló Husz fejéhez vágott utolsó, legsúlyosabb vád: „Hallottátok a kutmérgezőt. Nem nyugszik, amíg a kereszténység minden forrását meg nem rontja.” Schöpflin Gyula nevezte a rádióban Némethet kutmérgezőnek.

Napjainkban, a *Husz János* bemutatásának előkészületei során világosodott meg az előtörténet, amelyet inkább csak sejtettünk, amikor elhárítottuk a második Jirások-darab fordításának ötletét. Helyette egy másik cseh színmű került szóba, *A sztrakonicei dudás*, J. K. Tyl tündérajátéka.

A hírből ismert darabokat a színházvezetőség rendszerint azonnal szeretné megismerni. Nem emlékezem már, kitől származott a lelken-dező beszámoló Tyl darabjáról, de további tudakozódás helyett fölkértük Némethet, hogy fordítsa le, mentől sürgősebben, akár csak nyersen is. Utólag könnyű volt rájönni, hogy cseh nyelvtudása volt tán az egyetlen mentőkörülményünk, de erre a munkára szorgos kutatással is nehéz lett volna nála kevésbé alkalmas személyt találni.

Tyl sokoldalú és jeles figurája volt a múlt század kialakulófélben lévő cseh színház életének: színész, színigazgató és író, de inkább csak házi használatra. Derék mindenese, mint kortársa, a fiatal Szigligeti, s művei az akkor divatozó bécsi „Volksstückök” és tündérajátékok meghonosításával próbálták színházjárásra szoktatni Prágát.

A darab hőse, az ismeretlen szülőktől származó szegény Svánda nem kaphatja feleségül Dorotkát, az erdész lányát. Elhatározza, hogy világgá megy szerencsét próbálni dudájával. Megszánja őt anyja, Rosava tündér és varázserőt ad a dudának. Ehhez azonban be kell vallania, hogy Svánda az ő fia, s egykori ballépésének bevallásával azt kockáztatja, hogy a tündérr királynő „vadasszonnyá” (boszorkánnyá) degradálja. Svánda a csoda-dudával jól érvényesül a világban, de a könnyen szerzett pénz könnyen kifolyik keze közül. Dorotka utána indul, hogy visszerítse a jó útra, de Svánda már egy hercegisasszony kezére pályázhat és megtagadja egykori kedvesét. Az előkelő házasság azonban meghiusul, Svánda kifosztottan hazakerül, s végül – éjfélkor, a vesztőhelyen – Dorotka állhatatos szerelme menti meg őt, valamint a gonosz szellemek karmába került, boszorkánnyá vált Rosava tündért.

Nem akarnám ennek a darabnak viszonylagos értékeit elvitatni, de mai fogalmaink szerint inkább gyermekszínházba való, mint a Nemzetibe. Illetve: oda csak valami ügyes fogással, mint ahogy néhány évvel korábban színre kerülhetett a *Lumpácus Vagabundus*. A fogás lényege: a naív játékot még naivabbá és még játékosabbá kell tenni, ahogyan ott is tette avatott kézzel Heltai Jenő. Németh, ahogy kértük, gyors munkát végzett, s nem bibelődött a verses énekbetétekkel, csak jelezte: itt 44, ott 82, másutt 52, 40 sor ének következik. Ám ezen kívül a tündérek is versben beszélnek, amit a történet megértése miatt nem lehetett kihagyni. Németh, jobb ügyhöz méltó formahűséggel ültette át ezeket a verseket vagy inkább klapanciákat és veszni hagyta a fontosabbat, a játékoságot.

Mindent egybevéve a „cseh útnak” ez a két kitérője zsákutcának bizonyult, már ami a színház segítő szándékát illeti. Hiszen egyik darab sem került színre. Szerencsére sikerült harmadik próbálkozásunk, az *Ukrajna mezőin* fordítása, s egy lélekzetvételnyi segítséget nyújtott a *Galilei* megírásához.

BENEDEK ANDRÁS